

VIRTUAL MAKONDAGI SHARTNOMAVIY MUNOSABATLARNING HUQUQIY TABIATI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Qosimov Samandar Mansur o'g'li

(Cyber University davlat universiteti 1-kurs talabasi,
qosimovsamandar19@gmail.com)

Abdujabborov Javlonbek Paxlavon o'g'li

(Cyber University davlat universiteti "Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi,
abdujabborovjavlonbek02@gmail.com)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20084023>

Insoniyat sivilizatsiyasining hozirgi bosqichi axborot texnologiyalarining misli ko'rilmagan darajada rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyat hayotining barcha jabhalarini, xususan, iqtisodiy va huquqiy munosabatlarni tubdan o'zgartirib yubordi. Virtual makon tushunchasi endilikda faqat texnik atama emas, balki huquqiy tartibga solishni talab qiluvchi ijtimoiy-iqtisodiy muhitga aylandi. Virtual makonda shartnomaviy munosabatlar raqamli iqtisodiyotning qon tomiri hisoblanib, u an'anaviy fuqarolik-huquqiy munosabatlarning yangi, yuqori texnologik ko'rinishidir.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Virtual makonda tuziladigan shartnomalar tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, vaqtni tejash va global bozorga chiqish imkoniyatini beradi. Biroq, texnologik taraqqiyot huquqiy bazadan ko'ra tezroq odimlamoqda, bu esa o'z navbatida qator huquqiy muammolarni, jumladan, elektron shartnomalarning haqiqiyliги, tomonlarni identifikatsiya qilish, axborot xavfsizligini ta'minlash va transchegaraviy nizolarni hal qilish kabi masalalarni keltirib chiqarmoqda. Mazkur tezisda ushbu muammolar ilmiy asoslangan holda tahlil qilinadi va ularning yechimi bo'yicha takliflar ilgari suriladi [1].

O'zbekiston Respublikasida virtual makondagi munosabatlarni tartibga solishning mustahkam huquqiy poydevori yaratilgan. Fuqarolik kodeksining 353-moddasiga ko'ra, shartnoma ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi kelishuvdir. Virtual makonda ushbu kelishuv elektron shaklda amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-sentabrdagi O'RQ-792-sonli "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni ushbu sohadagi asosiy hujjat hisoblanadi. Mazkur qonunning 15-moddasida elektron hujjatlarning yuridik kuchi an'anaviy yozma shakldagi hujjatlar bilan tenglashtirilgan [2].

Shuni ta'kidlash joizki, elektron shartnoma tuzish jarayoni oferta va aksept bosqichlarini o'z ichiga oladi. Virtual makonda oferta ko'pincha veb-saytlardagi ommaviy oferta ko'rinishida bo'ladi. Aksept esa foydalanuvchi tomonidan tugmani bosish (click-wrap) yoki xizmatdan foydalanishni davom ettirish (browse-wrap) orqali amalga oshirilishi mumkin. O'zbekiston qonunchiligida elektron raqamli imzo (ERI) elektron hujjatning haqiqiyligini tasdiqlovchi asosiy vosita sifatida e'tirof etiladi. "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonun ERI yordamida tasdiqlangan elektron hujjatni qo'lda qo'yilgan imzo bilan tasdiqlangan qog'oz hujjatga tenglashtiradi [3].

Virtual makondagi shartnomaviy munosabatlarning eng nozik jihati bu tomonlarning shaxsini aniqlash, ya'ni identifikatsiya masalasidir. An'anaviy shartnomalarda tomonlar yuzma-yuz uchrashadi yoki notarial tasdiqlash orqali shaxs aniqlanadi. Virtual dunyoda esa anonimlik darajasi yuqori bo'lib, bu firibgarlik uchun keng yo'l ochadi. Soxta akkauntlar (fake

accounts) orqali tuzilgan bitimlar huquqiy oqibatlarini keltirib chiqarmasligi yoki jabrlanuvchi uchun zararli bo'lishi mumkin [4].

Hozirgi kunda O'zbekistonda OneID (Yagona identifikatsiya tizimi) joriy etilgan bo'lsa-da, u asosan davlat xizmatlari uchun mo'ljallangan. Xususi sektor va elektron tijorat maydonchalarida identifikatsiya tizimi hali to'liq takomillashmagan. Xalqaro tajribada, masalan, Yevropa Ittifoqining eIDAS reglamenti elektron identifikatsiya va ishonchli xizmatlar uchun yagona standartlarni belgilaydi. Bizning qonunchiligimizda ham biometrik identifikatsiya (yuzni tanish, barmoq izi) usullarini shartnomaviy munosabatlarda kengroq qo'llashning huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish zarur [5].

Virtual makon davlat chegaralarini tan olmaydi. O'zbekistonlik iste'molchi AQSh yoki Xitoydagi sotuvchi bilan shartnoma tuzishi odatiy holga aylandi. Bunday transc chegaraviy munosabatlarda "qaysi davlat qonunchiligi qo'llaniladi?" degan savol tug'iladi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1189-moddasiga ko'ra, agar taraflar kelishuvida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, shartnomaga nisbatan shartnoma tuzilgan davlat qonuni qo'llaniladi. Biroq, virtual makonda shartnoma tuzilgan joyni aniqlash murakkab masala [6].

BMTning Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi (UNCITRAL) tomonidan ishlab chiqilgan "Elektron tijorat to'g'risida"gi namunaviy qonun ko'plab davlatlar, jumladan O'zbekiston uchun ham asos bo'lib xizmat qilgan. Shunga qaramay, xalqaro xususi huquq normalarini virtual makon xususiyatlaridan kelib chiqib modernizatsiya qilish talab etiladi. Ayniqsa, nizolarni onlayn hal qilish (Online Dispute Resolution - ODR) tizimlarini rivojlantirish transc chegaraviy elektron tijoratni himoya qilishning samarali usuli hisoblanadi [7].

Virtual makondagi shartnomaviy munosabatlarning yangi bosqichi bu smart-kontraktlar (aqli shartnomalar)dir. Smart-kontrakt — bu blokcheyn texnologiyasiga asoslangan, shartlari dasturiy kod ko'rinishida yozilgan va avtomatik ravishda bajariladigan kelishuvdir. U inson omilini kamaytiradi va shartnoma ijrosini kafolatlaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-sonli qarori bilan blokcheyn texnologiyalarini joriy etish uchun huquqiy zamin yaratilgan [8].

Biroq, smart-kontraktning huquqiy maqomi hali ham bahsli. Agar kodda xatolik bo'lsa yoki shartnoma shartlari o'zgarsa, uni qanday tahrirlash mumkin? Smart-kontrakt an'anaviy ma'nodagi shartnomami yoki shunchaki shartnoma ijrosini ta'minlovchi texnik vositami? Ushbu savollarga javob topish uchun Fuqarolik kodeksiga "smart-kontrakt" tushunchasini kiritish va uning huquqiy tabiatini belgilash lozim. Bu esa virtual makonda tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun yangi ufqlar ochadi [9].

Virtual makonda shartnoma tuzishda shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi eng muhim masalalardan biridir. "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun ushbu munosabatlarni tartibga soladi, biroq amaliyotda ma'lumotlarning sizib chiqishi (data breach) holatlari ko'p uchraydi. Shartnoma tuzish jarayonida yig'iladigan ma'lumotlar faqat maqsadli foydalanilishi va uchinchi shaxslarga berilmasligi shartnomaviy majburiyat sifatida belgilanishi kerak [10].

Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish virtual makonda yanada murakkablashadi. Iste'molchi tovarning sifatini ko'rmasdan turib shartnoma tuzadi. Shuning uchun elektron tijoratda iste'molchiga tovarni asossiz qaytarish huquqini (cooling-off period) berish xalqaro standart hisoblanadi. O'zbekiston qonunchiligida ham ushbu muddatni aniq belgilash va virtual do'konlar uchun majburiy qilish iste'molchilar ishonchini oshiradi [11].

Xulosa qilib aytganda, virtual makonda shartnomaviy munosabatlar raqamli asrning muqarrar mahsulidir. O‘zbekiston ushbu yo‘nalishda sezilarli yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, qonunchilikni yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, Fuqarolik kodeksiga virtual makon, elektron bitim va smart-kontrakt tushunchalarini kiritish. Ikkinchidan, transchegaraviy elektron tijorat nizolarini hal qilish uchun onlayn arbitraj tizimini yaratish. Uchinchidan, biometrik identifikatsiya usullarini shartnomaviy munosabatlarda qo‘llashning huquqiy mexanizmini tasdiqlash. To‘rtinchidan, aholining raqamli huquqiy savodxonligini oshirish bo‘yicha davlat dasturlarini amalga oshirish. Ushbu choralar virtual makonda xavfsiz va ishonchli huquqiy muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-sentabrdagi O‘RQ-792-sonli “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/6220465>
3. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron raqamli imzo to‘g‘risida”gi Qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/23896>
4. Allayarova, N. I. (2021). Aspects Of Legal Regulation Of Electronic Transactions Carried Out By Business Entities. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 3(12), 113–117.
5. Ismanjanov, A. A. (2024). AXBOROTNING FUQAROVIIY-HUQUQIY MAQOMI (Doctoral dissertation). Toshkent Davlat Yuridik Universiteti.
6. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. URL: <https://lex.uz/docs/111189>
7. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996). URL: <https://uncitral.un.org/>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-sonli “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
9. Choriyev, B. T. (2022). O‘ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNING HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Oriental Renaissance*, 2(3), 227-235.
10. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/4396419>
11. O‘zbekiston Respublikasining “Iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/111189>